

विश्वासीहरूको निम्ति लेखिएको
पवित्र बाइबलको टिप्पणी

नहूमको पुस्तकको टिप्पणी

विलियम म्याक डोनाल्ड

Title of the English Original:

Believer's Bible Commentary by William MacDonald

Indian Publisher of the English Original:

Authentic Media, Medchal Road, Suchitra Junction, Secunderabad – 500 067, India

ISBN of the English Original: ISBN 9789381905593

Copyright of the English Original: © 1995 by Christian Mission in Many Lands, Inc. P.O. Box 13, Spring Lake, NJ 07762, USA www.cmml.us

Copyright of the Nepali translation: © 2017 by Christian Mission in Many Lands, Inc. P.O. Box 13, Spring Lake, NJ 07762, USA www.cmml.us

Publisher of the Nepali translation:

जीवन मार्ग प्रकाशन

पी.ओ. बक्स नं. २३

पी.ओ. कालिम्पोङ्ग - ७३४३०१

दार्जीलिङ्ग, पश्चिम बंगाल

भारत

Please visit our webpage for additional literature.

These publications are available as pdf files from:

www.nbcinepal.org

or write to: nbcinepal@gmail.com

नहूमको पुस्तकको भूमिका

‘नहूमले यस पुस्तकमा गरेका विवरणहरू अत्यन्तै सुन्दर र सजीव छन्; यसकारण यो पुस्तक पुरानो नियमका उत्कृष्ट साहित्यका रचनाहरूमध्ये राखिएको छ, अनि यो पुस्तक यस स्थानको योग्य छ।’

श्री सी. एच. एच. राइट

क) ग्रन्थ-सूचिमा यस पुस्तकको विशिष्ट स्थान

नहूम एक हिब्रू मानिस थिए, जसले यो छोटो भविष्यवाणी अश्शूर नामक अन्यजाति विश्व साम्राज्यको राजधानी नीनवेको विरुद्धमा लेखे। तर यो लेख देशभक्तिको दृष्टिकोणले लेखिएको एउटा निबन्ध होइन, तर यो त अश्शूरमा व्यापक सैनिक शासन र अत्याचारी तानाशाहको भन्डाफोर पो हो, जुन अत्याचारमा विशेष गरेर परमेश्वरका जनहरू परेका थिए। हो, परमेश्वरले आफ्ना जनहरूलाई तिनीहरूको धर्मत्याग र पापको खातिर दण्ड दिन अन्यजातिहरूलाई प्रयोग गर्नुभयो, तर उहाँले चलाउनुभएको हतियारले पनि सजाय भोग्दा रहेछ; यो अनिवार्य हो।

श्री आर. के. ह्यारिसनले यो कुरा निम्न शब्दले व्यक्त गरेका छन्:

‘लेखकले नीनवेको विनाशको विषयमा लेखेको आफ्नो यस छोटो भविष्यवाणीमा बलियो र अविस्मरणीय शब्दले के दाबी गरे भने, जुन जातिलाई अश्शूरीहरूले घृणा गरेका थिए, त्यस जातिका परमेश्वरचाहिँ वास्तवमा सारा मानव जातिको भाग्य निर्धारित गर्नुभएको रचनाकार र सञ्चालक हुनुहुन्छ। अनि उहाँको शासन र कानूनको अधीनतामा सबैभन्दा शक्तिशाली विश्व साम्राज्यहरूले पनि आफूलाई विनम्रतापूर्वक समर्पण गर्नुपर्छ, यो कस्तो लाज!’⁽¹⁾

ख) यस पुस्तकको लेखक को हुन् ?

नहूम एल्कोशको नागरिक थिए, जुन एल्कोशचाहिँ कहाँ अवस्थित थियो, सो निश्चित रूपले जानिँदैन, तर प्रायः मानिन्छ, कि यो एल्कोश भन्ने ठाउँ गालीलको समुद्रको छेउमा अवस्थित भएको कर्पर्नहुम थियो। (किनकि हिब्रू भाषामा कर्पर्नहुमको नाम ‘काफार नहूम’ हो, जसको अर्थ ‘नहूमको शहर’ हो)। अनि भविष्यवाक्ता नहूमको नामको अर्थ ‘सान्त्वना’ वा ‘सान्त्वनादाता’ हो।

ग) यस पुस्तकको लेखे मिति के हो ?

यस पुस्तकको लेखे मिति दिइएको छैन; तर यसो नभए पनि यसको रचना आधा शताब्दीभित्र निर्धारित गर्न सकिन्छ। यो पुस्तक ख्रीष्टपूर्व ६६३ सालपछि लेखिएको हुनुपर्छ, किनभने नहूमले ३:८ पदमा नो-अमोन अर्थात् थेबेसको कब्जाको विषयमा लेखे। अनि यो पुस्तक ख्रीष्टपूर्व ६१२ सालभन्दा अघि लेखिएको हुनुपर्छ; किनकि यस वर्षमा नीनवेको विनाश भयो। यसो हो भने, ख्रीष्टपूर्व ६९६-६४२ सालमा मूर्ति-पूजक राजा मनस्सेको लामो शासनकालभित्र, अँ, हुन सक्छ, लगभग ख्रीष्टपूर्व ६६३ र ६५४ सालको बीचमा यस पुस्तकको रचना भएको रहेछ।

घ) यस पुस्तकको सन्दर्भ र यसको विषय-
वस्तु के-के हुन् ?

एल्कोशी नहूमसँग यहूदाको निम्ति एउटा सान्त्वनाको सन्देश थियो; किनभने उनले अशशूरीहरूको विनाश र परमेश्वरका जनहरूको पुनर्स्थापनाको विषयमा भविष्यवाणी गरे। उनको भविष्यवाणीले योनाको पुस्तकको पूरक काम गर्छ। किनभने योनाको पुस्तकमा नीनवेका मानिसहरूले पश्चात्ताप गरेका देखिन्छ, तर नहूमको पुस्तकमा हामी नीनवे-वासीहरूलाई तिनीहरू आफ्ना पुराना चाल-हरूमा फर्केका र तिनीहरूले परमेश्वरको क्रोध निम्त्याएका देख्छौं। अनि हाम्रा प्रभु येशूले नीनवेवासीहरूलाई तिनीहरूको पश्चात्ताप गरेको अवस्थामा पश्चात्ताप नगर्ने फरिसी-हरूसँग तुलना गर्नुहुँदा तिनीहरूलाई अनुकूल दृष्टिले हेर्नुभयो (मत्ती १२:४१)।

यो सानो पुस्तकचाहिँ सैनिक शासनको एउटा ठेठ हप्कीको रूपमा मानिन्छ। किनकि अशशूरीहरूले आफ्ना शत्रुहरूसँग साह्रै निर्दय व्यवहार देखाउने गर्थे। तिनीहरूका शिला-

लेखहरूमा तिनीहरूले आफ्ना सैन्य विजय-हरूको विषयमा ठूलो आनन्द लिएको देखिन्छ; किनभने यी शिला-लेखहरूमा तिनीहरूले जितेका शत्रुहरूको छालाले आफ्ना पाल र पर्खालहरू सिँगारेको बयान छ। शत्रुको छाला काढ्नु एउटा सामान्य चलन थियो कि थिएन, यहाँ यसको सवाल छैन; किनकि यस क्रूर कार्यले तिनीहरूको मानसिकता केकस्तो थियो, सो स्पष्ट पारिहाल्छ।

तिनीहरूले इस्राएलका परमेश्वरलाई पनि तुच्छ ठान्थे, जुन परमेश्वरले सबै कुराहरू, अँ, नीनवेको पतन समेत नियन्त्रण गर्नुहुन्थ्यो।

नहूमले अशशूरको राजधानी नीनवेको विनाशको विषयमा भविष्यवाणी गरे, जुन नीनवे शहरचाहिँ त्यस बेलाको संसारको सबैभन्दा ठूलो शहर थियो। अक्षरशः अर्थमा यो भविष्यवाणी पूरा त भयो; तर अर्को अर्थमा, यस भविष्यवाणीले ती भावी अशशूरी शासकमाथि पूर्वदृष्टि लगाएको छ, जुन भावी शासकबाट परमेश्वरका जनहरूको निम्ति खतरा आउनेछ।

रूपरेखा:

खण्ड १) नहूम १:१-८: परमेश्वरको विषयमा उहाँको न्यायकर्ताको चरित्र प्रकट गरिएको

खण्ड २) नहूम १:९-१५: नीनवेको विनाशको विषयमा पूरा सुनिश्चयता भएको

खण्ड ३) नहूम २:१-१२: नीनवेको घेराबन्दीको विषयमा गरिएको पूर्वविवरण

खण्ड ४) नहूम २:१३-३:१९: यो शहर नाश गर्ने सम्बन्धमा परमेश्वरको अठोट

नहूमको पुस्तकको टिप्पणी

खण्ड १

नहूम १:१-८ :

परमेश्वरको विषयमा उहाँको
न्यायकर्ताको चरित्र प्रकट गरिएको

नहूम १:१-५: परमेश्वरको चरित्र यहाँ एकातिर ईर्ष्यालु, प्रतिशोधी र क्रोधी भनेर वर्णन गरिएको छ भने, अर्कोतिर उहाँ रिसाउनमा ढिलो र शक्तिमा महान् भनेर वर्णन गरिएको छ। उहाँले ब्रह्माण्ड र त्यसमा भएका सबै बासिन्दाहरूलाई नियन्त्रण गर्नुहुन्छ। अनि उहाँको ईर्ष्याचाहिँ एउटा धार्मिक ईर्ष्या हो, जुन प्रकारको ईर्ष्या एकजना पतिले आफूले प्रेम गरेकी आफ्नी पत्नीको निम्ति गर्छ; यो अरूको खुशी डाहा गर्ने खालको ईर्ष्या होइन। अनि इस्राएली जाति परमप्रभुकी पत्नी हो (होशेको पुस्तक हेर्नुहोस्)।

नहूम १:६-८: अनि जब उहाँ दण्ड दिनुहुन्छ, तब कसैले पनि उहाँको सामना गर्न सक्दैन। तर उहाँमाथि भरोसा राख्नेहरूको निम्ति उहाँ कति भलो हुनुहुन्छ! उहाँको न्याय अशशूर देशमाथि उर्लेर आएको बाढजस्तै आउनेथियो, जुन न्यायले त्यसको राजधानी नीनवे ध्वस्त पार्नेथियो।

खण्ड २

नहूम १:९-१५:

नीनवेको विनाशको विषयमा पूरा
सुनिश्चयता भएको

नहूम १:९-११: यी पदहरूका शब्दहरूद्वारा अशशूरीहरूलाई सम्बोधन गरिएका छन्। परमेश्वरले तिनीहरूलाई नाश गर्न लाग्नुभएको थियो। अनि यहाँ परमेश्वरको विरुद्धमा खराबी रच्ने एकजना मानिस पेस गरिएको छ, जसको पतन हुनेछ। यसको सन्दर्भ सायद सनहेरिब होलान्, अथवा अपमानका अपशब्दहरू बक्ने रब्-शाके होलान्।

नहूम १:१२-१३: हो, हालैमा अशशूरीहरू सुरक्षित थिए; यसो भए पनि तिनीहरूलाई काटिनेछ। यद्यपि इस्राएली जाति कष्टमा परेको थियो, अबदेखि उसो यसको हालत कहिल्यै यस्तो हुनेछैन; किनकि परमेश्वरले आफ्ना जनहरूबाट अशशूरीहरूको जुवा भाँचि-दिनुहुनेछ र हटाउनुहुनेछ।

नहूम १:१४: त्यसपछि परमप्रभुले सीधा अशशूरका राजालाई सम्बोधन गर्नुहुन्छ: 'मैले तेरो विषयमा आदेश दिएकै हुँ: अबदेखि उसो

तेरो नामनिसान रहनेछैन, तेरा देवताहरूको मन्दिरको लुटपाट हुनेछ, र म तेरो चिहान तयार गर्नेछु; किनकि तँ मेरो दृष्टिमा घृणित र नीच छस् ।’

नहूम १:१५: अनि यस पदमा यस सन्देशवाहकको चर्चा गरिएको छ, जसले अशशूरको विनाशको शुभ समाचार ल्याउँछ; किनकि अशशूरको पतनको फलस्वरूप यहूदामा शान्ति हुनेछ । प्रेरित पावलले रोमी १०:१५ पदमा उस्तै शब्दहरू उद्धृत गरेका छन्, तर रोमीको पुस्तकमा यी शब्दहरू सुसमाचारको सन्दर्भमा प्रयोग गरिएका छन् (यशैया ५२:७) ।

खण्ड ३

नहूम २:१-१२:

**नीनवेको घेराबन्दीको विषयमा
गरिएको पूर्वविवरण**

नहूम २:१: बेबिलोनीहरूले नीनवे शहर घेराबन्दीमा हाल्ने कुरा एक पददेखि दस पदसम्मको खण्डको सन्दर्भ हो । ‘त्यो टुक्रा-टुक्रा पार्ने’ वा ‘त्यो तितरबितर पार्ने’चाहिँ कि त परमप्रभु हुनुहुन्छ, कि त बेबिलोनीहरू हुन् । नीनवे शहरका डरले उन्मत्त र उथलपुथल भएका बासिन्दाहरूसित ठट्टा गरेर तिनीहरूलाई चारवटा आदेशहरू दिएर लडाइँको निम्ति तयार हुने आज्ञा छ: ‘घेरा-पर्खालको रखवाली गर !’ ‘बाटोमा पहरा राख !’ ‘आफ्नो देब्रे-दाहिने बलियो बनाऊ !’ र ‘आफ्नो शक्ति अत्यन्तै दृढ पार !’

नहूम २:२: परमप्रभुले आफ्ना जनहरूको पुनर्स्थापना गर्नुहुने नै छ । इस्राएली जातिको

सर्वश्रेष्ठता केही हदसम्म पुनर्स्थापित हुनेछ, तर त्यो कुरा चाँडै नहुन सक्छ । किनकि यहूदा, यो दक्षिणी राज्य अर्भे पनि कैदमा लगिएको थिएन, तर यसले बेबिलोन देशलाई कर तिर्दैथियो ।

यस खण्डमा अर्को अर्थ लगाउन मिल्छ, जब त्यसको दोस्रो अनुवाद श्री वाल्टर ए. मायरले गरेअनुसार निम्न प्रकारको गरिन्छ: ‘किनकि परमप्रभुले याकूबको घमण्ड इस्राएलको घमण्डजस्तै हटाउनुभएको छ ।’ श्री मायरले नहूमको छोटो भविष्यवाणीको पुस्तकको बारेमा लगभग चार सय पन्ना लामो टिप्पणी लेखे; यस टिप्पणीमा ‘पुनर्स्थापना गर्नुहुनेछ’ भन्ने शब्द तिनले ‘हटाउनुभएको छ’ भन्ने विपरीत अर्थ लाग्ने शब्दको रूपमा अनुवाद गरेका छन् र ‘सर्वश्रेष्ठता’ भन्ने शब्दको सट्टामा ‘घमण्ड’ अनुवाद गरेका छन्; किनकि घमण्ड नै अरू ठाउँहरूमा प्रायः यस हिब्रू शब्दको सटीक अनुवाद हो । उनले आफ्नो टिप्पणीमा यसो लेखेका छन्:

“परमप्रभुले याकूबको घमण्ड हटाउनुभएको छ” भन्ने वाक्यले बितेको समयमा यहूदामाथि आइ-परेको सजायको ऐतिहासित बयान गरेको छ, जुन सजाय परमप्रभुले नहूमको स्वदेश अर्थात् यहूदामाथि लगाउनुभयो; किनकि तिनीहरूले आफ्नो घमण्डमा सर्वशक्तिमान् परमेश्वरलाई त्यागे । तर हुन सक्छ, नहूमले यहाँ आफ्नो विचार सन्तुष्टिबल पूरा गरेको विनाशमाथि पुर्खाएका छन् होलान्, जसले यहूदा तहसनहस पारेकोमा घमण्ड गरेका थिए ।^{२)}

यस पदमा इस्राएली जातिलाई कुनचाहिँ शब्द-चित्र दिइएको छ ? यो त नाश पारिएको र रिक्तो पारिएको दाखबारी पो थियो; अनि यस कुराले पुरानो नियमका अन्य ठाउँहरूमा कोरिएको नक्सासित मेल खान्छ, जस्तै भजन ८०:१२-१६; यशैया ५:५-६; यर्मिया १२:१० र होशे १०:१ ।

नहूम २:३-६: तीन र चार पदमा बेबिलोनका सिपाहीहरूलाई चित्रण गरिएको

छः तिनीहरूले आफ्नो मनपरेको रङ्गको रातो पहिरण लगाएका रहेछन्; अनि तिनीहरूका सहयोगी, ती मादीहरूको सैनिक पोसाक सिन्दूरे रङ्गको थियो। (अनि अशशूरीहरूको चाहिँ ? तिनीहरूको सैनिक पोसाकको रङ्ग नीलो थियो)। अनि पाँच पदमा ठेस खाँदै हिँडिरहेका ती भारदारहरूलाई कुन अर्थ लाग्छ ? कतिजनाको विचारमा तिनीहरू अशशूरी रक्षक सेनाहरू हुन् रे, तर सन्दर्भ-अनुसार तिनीहरू बरु बेबिलोनी आक्रमण-कारीहरू होलान्। नीनवे शहरभित्र नदीहरूको पानी बगिरहेको रहेछ, किन होला ? यस हेतुले कि पर्खालका जगहरू गलेर जाऊन् र दरबार ढलिजाओस्।

नहूम २:७-१०: अनि त्यसकी रानी कैद गरेर लगिनेछिन्। मानिसहरूलाई 'पर्ख', 'पर्ख' भन्दाभन्दै पनि तिनीहरू शहरबाट भागेर जानेछन्। नीनवेको सम्पत्ति र खजाना लुटिनेछ, सबका सब चाँदी र सुनको लुट बनेछ। अब शहर उजाड भयो, र हरेकको अनुहारमा डरको छाया छँदैथियो।

नहूम २:११-१२: बेलायतको प्रतीक चिन्हचाहिँ सिंह हो, अनि संयुक्त राज्य अमेरिकामा राष्ट्रिय चिन्ह चील हो; जब हामी यो कुरा सम्भनामा राख्छौं, तब हामी यी पदहरूको अर्थ राम्ररी बुझ्न सक्छौं; किनकि अशशूरीहरूले चाहिँ सिंहहरू अधिक मन-पराउँथे। यसैले अशशूरी कला र मूर्ति-कलामा घरिघरि सिंहका शरीरहरूमाथि मानिसका टाउकाहरू र मानिसका शरीरहरूमाथि सिंहका टाउकाहरू देखा परे। निस्सन्देह तिनीहरूले आफूलाई सिंहहरू सम्बन्धे र सिंहहरूको क्रूर व्यवहार देखाउँथे।

नहूमले यहाँ नीनवे शहर सिंहहरूको खोरसंग तुलना गरेका छन्; किनकि यी दुईवटा पदमा सातपल्ट उनले सिंहहरू, जवान सिंहहरू, सिंहनी र सिंहको डमरु भन्ने शब्दहरू

प्रयोग गरेर आफ्नो व्यङ्ग्यरूपी चक्कू हानेर नीनवेको अहङ्कारमाथि गहिरो चोट लगाए।

खण्ड ४

नहूम २:१३-३:१९:

यो शहर नाश गर्ने सम्बन्धमा परमेश्वरको अठोट

नहूम २:१३: सेनाहरूका परमप्रभुले नीनवेको सत्यानाश निर्धारित गर्नुभयो। परमप्रभु आफैँ त्यसको शत्रु हुनुभएको हुनाले त्यस शहरले उम्कन कुनै मौका पाउँदैनथियो। त्यसका रथहरू जलाइनेछन् र त्यसका जवान सिंहरूपी योद्धाहरू तरवारले मारिनेछन्। त्यसका सेनाहरूको आवाज अबदेखि फेरि सुनिनेछैन, र त्यसले फेरि कहिल्यै आफ्ना शिकारहरू ल्याउनेछैन।

नहूम ३:१-३: तीन अध्याय अर्धै पनि नीनवेको पतनको चित्र कोर्दै जान्छ र त्यसको विनाशका खास कारणहरू पेस गर्छः नीनवेचाहिँ रक्तपातले पूर्ण शहर थियो, भूट र डकैतीले भरिएको थियो; किनकि त्यसले अरू धेरै जातिहरूबाट लुटको माल लिएको थियो। तर अबचाहिँ बेबिलोनी घोडचढीहरूले चम्किला तरवारहरू लिएर आक्रमण गरिरहेका थिए, र नीनवेका सडकहरूहुँदा असंख्य लाशहरू सोतर पडिरहेका थिए।

नहूम ३:४-७: अशशूर देशको न्याय कसरी गरिन्छ ? त्यसको वेश्यावृत्ति र त्यसका जादुहरूको निम्ति त्यसले दण्ड पाउनेछ; किनकि त्यसले आफ्नो मूर्तिपूजा र

व्यापारधन्धाले अरूहरूलाई भ्रष्ट पारेको थियो । परमप्रभुले त्यसको पापले पूर्ण स्वभाव पर्दाफास गर्नुहुनेछ र त्यसलाई शर्मले ढाक्नुहुनेछ; यस प्रकारको सजाय अरूलाई पापमा फसाउने त्यस वेश्या शहरको निम्ति उपयोग्य हुनेछ ।

नहूम ३:८-१०: के त्यो नीनवे उम्कनेछ? जब त्यो महानगर नो-अमोन अर्थात् थेबेस शहर^{३)} उम्केन, तर ख्रीष्टपूर्व ६६३ सालमा नाश भयो । नो-अमोनचाहिँ कूश र मिस्र देशको संयुक्त शक्तिको प्रतीक थियो । अहँ, नीनवे शहर उम्कनेछैन नै ।

थेबेसचाहिँ आफ्नो सुरक्षाको निम्ति आफ्ना सहयोगीहरू पूत र लूबीमाथि भर पथ्र्यो । अनि पूत र लूबी भन्ने भूभागहरू लीबियामा^{४)} अवस्थित भएका अनुमान गरिन्छ, तर यसको विषयमा सुनिश्चित हुन सकिँदैन । किनकि हुन सक्छ, पूतचाहिँ दक्षिणमा, वर्तमान सोमाली-ल्याण्डतिर^{५)} समेत परेको हुन सक्छ ।

नहूम ३:११-१३: अनि नीनवे पनि परमेश्वरको क्रोधको कचौराबाट पिएर माल्नेथियो । पाकेका नेभारहरू भर्न लागेजस्तै त्यो शहर परमेश्वरको न्यायमा पर्नको निम्ति तयार थियो । त्यसका मोर्चाहरू विफल हुनेछन्, किनकि त्यसको देशका मूलढोकाहरू त्यसका शत्रुहरूको निम्ति पूरा खुला राखिनेछन् ।

नहूम ३:१४-१७: घेराबन्दीमा पर्ने हिसाबले नीनवेले सकेसम्म मजबुत तयारी त गरेको थियो, जस्तै: प्रशस्त खानेपानीको बन्दोबस्त गरियो र किल्लाहरू बलियो पार्न नयाँ ईँटा पोलियो, र पनि भएन; त्यो ढलिनैथियो । त्यसका व्यापारीहरू, सेना-पतिहरू र कप्तानहरू आकाशका ताराहरू-जत्तिकै अनगिन्ती किन नहोऊन्, घाम भुल्कनसाथ उडिँजाने सलहहरूले जस्तै तिनीहरू सबैले शहरलाई छोडेर जानेछन् ।

नहूम ३:१८-१९: अशशूरका गोठालाहरू अर्थात् त्यसका अगुवाहरू मृत्युको निद्रामा परिसके । अँ, अशशूरलाई घातक चोट लाग्यो । त्यसको पतनको खबर जहाँ-जहाँ पुग्छ, त्यहाँ-त्यहाँ त्यो खबर ठूलो आनन्दको कारण हुनेछ; किनभने धेरै जातिहरूले त्यसका हातबाट दुःख भोगेका थिए । इतिहास साक्षी छ: ख्रीष्टपूर्व ६१२ सालमा नीनवेको पतन भयो ।

नहूमको भविष्यवाणी जस्तै भनेको थियो, त्यस्तै दुरुस्त पूरा भयो, यहाँसम्म कि पछिका समयहरूमा ग्रीकका सेनापति क्षेनोफोन र सिकन्दर महान्का सेनाहरू महानगर नीनवेको भग्नावशेषको नजिक हिँडिरहेका वा त्यसमाथि टेकेकाको विषयमा पूरा अनजान थिए; किनकि उन्नाइसौं शताब्दीमा मात्र प्राचीन नीनवे शहरको पहिलो अवस्थिति निश्चित रूपले फेला पारियो ।^{६)}

ENDNOTES:

- 1) **Introduction:** R. K. Harrison, Introduction to the Old Testament, p. 930.
- 2) **2:2:** Walter A. Maier, The Book of Nahum, A Commentary, p. 228.
- 3) **3:8-10:** The Targum and Vulgate read “populous Alexandria” here.
- 4) **3:8-10:** Our word “Libyan” is probably related to “Lubim.”
- 5) **3:8-10:** “Put” may be Egyptian “Punt”, a country on the Red Sea coast as far south as Somaliland. See W. A. Maier, Nahum, pp. 321, 322.
- 6) **3:18-19:** Paul Emile Botta, Austen Henry Layard, and George Smith were pioneer archaeologists among the famed ruins of Nineveh (1840's to 1870's)

BIBLIOGRAPHY

- Feinberg, Charles Lee. *The Minor Prophets*. Chicago: Moody Press, 1976.
- Keil, C. F. “Nahum.” In *Biblical Commentary on the Old Testament*. Vol. 25. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 1971.
- Maier, Walter A. *The Book of Nahum. A Commentary*. Reprint. Minneapolis: James Family, 1977.
- Tatford, Frederick A. *The Minor Prophets*. Vol. 1. Reprint (3 vols.) Minneapolis: Klock & Klock Christian Publishers, 1982.